

Μνήμων

Τόμ. 38, Αρ. 38 (2021)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ, Αναζητώντας την ειρήνη εν μέσω πολέμου: Η οθωμανική διπλωματική δραστηριότητα κατά το έτος 1685 και ο ρόλος του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου ● ΣΠΗΡΟΣ Ν. ΓΑΣΤΕΡΑΤΟΣ, Νησί της Αφροδίτης ή νησί του Διονύσου; Η αγροτική οικονομία των Κυθέρων σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή του 1715 ● ΔΕΘΝΙΔΑΣ ΜΟΙΡΑΣ, Οι οθωμανικές προσλήψεις της Σερβικής και της Ελληνικής Επανάστασης: Μια απόπειρα τυπολογίας ● ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Βαδίζοντας προς τη μάχη ανάποδα: Οι πολιτικές αντιλήψεις του 1821 και η Εποχή των Επανάστασεων ● ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Πειρατεία, περιπλανήσεις και έρωτας στις ακτές της Χαλκιδικής: Μια οριενταλιστική μικροϊστορία εν έτει 1830 ● ΜΑΡΙΑΝΘΗ Φ. ΠΑΛΑΖΗ, Επιστημονικός πατριωτισμός και κοινωνική συνοχή στα συγγράμματα υγιεινής του Σπυρίδη Αρχιγένους ● ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΣΙΔΑΣ, Διερευνώντας τη θεσσαλική γαιοκτηρία 1881-1900 ● ΔΕΣΠΩ ΚΡΙΤΣΟΠΑΚΗ, Η ιστορία της ομαδικής ψυχοθεραπείας στην Ελλάδα (1960-1980) ● ANNA MARIA ΣΙΧΑΝΗ, «Τα τεχνικά μέσα». Τεχνολογίες αναπαραγωγής και αποθήκευσης κειμενικών τεμνηρίων και ιστοριοφιλολογική έρευνα στη μεταπολεμική Ελλάδα: Η περίπτωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΥΡΩΝ ΑΝΤΩΝΙΔΗΣ – ΤΑΣΙΑΡΧΗΣ ΚΟΛΙΑΣ – ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΣΑΚΙΩΤΗΣ – ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΒΑΝΟΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΠΗΣ – ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΕΡΙΑΝΟΣ, Ιστορική έρευνα και νέες τεχνολογίες: Προβληματισμοί και προκλήσεις με αφορμή την προσδόκιμη αποτύπωση του πύργου της Ουρανούπολης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια πρώτη αποτίμηση: Χρήστος Λούκος, Αλεξάνδρα Σπύρη, Έλλη Δρούλια ως Γεωργία Γκότση, Παναγιώτης Ελ Γκέντι, Δημήτρης Αγγελής-Δημάκης, Υβόν Κοσμά, Χρήστος Δεσπίλας

38

ΑΘΗΝΑ 2021

Γεωργία Γκότση (εισαγωγή – κείμενο – σχόλια), Ελίζαμπεθ Μ. Έντμοντς. Μια βικτωριανή βιογραφεί τον Ρήγα, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη 1821, Αθήνα 2020

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ

doi: [10.12681/mnimon.38260](https://doi.org/10.12681/mnimon.38260)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ Π. (2024). Γεωργία Γκότση (εισαγωγή – κείμενο – σχόλια), Ελίζαμπεθ Μ. Έντμοντς. Μια βικτωριανή βιογραφεί τον Ρήγα, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη 1821, Αθήνα 2020. *Μνήμων*, 38(38), 286–292. <https://doi.org/10.12681/mnimon.38260>

τους βασικούς άξονες της έρευνας. Αν και το θέμα δεν είναι νέο, εν προκειμένω η Σφοίνη, αξιοποιώντας ένα ευρύ κειμενικό φάσμα και μη εμπλεκόμενη στη συζήτηση περί μεταφραστικής θεωρίας, κατορθώνει να παρουσιάσει ενδεικτικά σημεία, συγκλίνοντα και αποκλίνοντα, τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν ως δείκτες για μια συνολικότερη προσέγγιση, η οποία θα περιλαμβάνει με τρόπο καταστατικό τον αναστοχαστικό λόγο των μεταφραστών για το έργο τους.

Το έργο της Σφοίνη, κατά το δυνατόν πλήρες, ασφαλώς αξιόπιστο, ευτάκτως δομημένο και καρπός ερευνητικού κόπου πολλών ετών, αποτελεί ήδη ένα έργο αναφοράς και ένα εργαλείο χρήσιμο, ενώ προωθεί μια εφαρμοσμένη ατζέντα περί πολιτισμικών μεταφορών, η οποία σαφώς μπορεί να διευρυνθεί με νέα ερωτήματα.⁶ Ο εγκλεισμός των μεταφράσεων εντός ιστορίας δεν συνιστά μια «ιστορία της μετάφρασης» αλλά τη στέρεη συμβολή της μελετήτριας στη σύγχρονη συζήτηση σχετικά με τις πολιτισμικές διαδικασίες. Η μη γραμμική αφηγηματοποίηση, η ιστοριοποίηση των όρων, των αντιλήψεων και των πρακτικών, η επανέπισκεψη του γραμματειακού παρελθόντος και από τα κάτω, η απόδοση φωνής στα υποκείμενα και η ανάδειξη των πυκνών σημείων αποτελούν μεθοδολογικές ατραπούς ιστορικά ευαίσθητες, οι οποίες βεβαίως συμπληρώνουν το μεγάλο εγχείρημα της καταγραφής του συνόλου των μεταφράσεων για την περίοδο του αιώνα των Φώτων και της Επανάστασης μέχρι την ίδρυση του κράτους.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ

«ΑΔΕΛΦΟΣ, ΕΡΑΣΤΗΣ, ΦΙΛΟΣ»:
ΜΙΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΒΙΚΤΩΡΙΑΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Γεωργία Γκότση (εισαγωγή – κείμενο – σχόλια), *Ελίζαμπεθ Μ. Έντμοντς. Μια βικτωριανή βιογραφεί τον Ρήγα*, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη 1821, Αθήνα 2020, 162 σ.

*Φεραί! Δεν είναι ο Ρήγας υιός σου μόνον
μέχρι του τέλους των αιώνων θα είναι διά τα τέκνα
της ελευθερίας αδελφός, εραστής, φίλος.*

[E. M. Έδμονδς, «Ο Ρήγας Φεραίος»,
Το Άστυ 549 (9-10 Ιουνίου 1892), σ. 2,
όπου η ελληνική πεζή μετάφραση.]

Ελάσσων βικτωριανή λογία, πολιτισμική διαμεσολαβήτρια και φιλελληνίδα, η Elisabeth M. Edmonds έγραψε την πρώτη αγγλική αυτοτελώς εκδομένη βιογραφία του Ρήγα (1890). Η σχολιασμένη επανέκδοση της εν λόγω βιογραφίας από τη Γεωργία Γκότση

6. Πρβλ. από το υπό συζήτηση βιβλίο, σ. 13-14, όπου και η βιβλιογραφία για τις πολιτισμικές μεταφορές.

αποτελεί τόσο μια συμβολή στην πρόσληψη του Ρήγα όσο και μια ανακίνηση της συζήτησης σχετικά με τον φιλελληνισμό του ύστερου 19ου αιώνα στον αγγλοσαξωνικό χώρο.

1. Η νέα έκδοση

Εντασόμενη στο πλαίσιο των διακοσίων χρόνων από την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης και του εκδοτικού προγράμματος του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στη σειρά «Ιστορική Βιβλιοθήκη 1821», η παρούσα έκδοση φιλοδοξεί να γνωρίσει σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό την τύχη του Ρήγα κατά τη βικτωριανή εποχή και να το εισαγάγει στην προβληματική των φιλελληνικών ρευμάτων, τα οποία επανεμφανίζονται μετά την εποχή του Αγώνα.¹

Η νέα έκδοση του έργου της Elisabeth M. Edmonds περιλαμβάνει «Εκδοτικό σημείωμα» (σ. 9)² της Μαρίας Χριστίνας Χατζηιωάννου σχετικά με την ένταξη της έκδοσης στη νέα σειρά του ΠΕ/ΕΙΕ. Ακολουθεί η εκτενής, εμπειριστατωμένη και κατατοπιστική «Εισαγωγή» (σ. 11-59) της επιμελήτριας Γεωργίας Γκότση, όπου μέσω της πρωτογενούς έρευνας και με στέρεη ιστορικοφιλολογική και θεωρητική σκευή επιχειρείται η τοποθέτηση του κειμένου στα συμφραζόμενά του, η πλαisiώσή του με άλλα παρόμοια εγχειρήματα, η ανάδειξη του συγγραφικού προγράμματος της Edmonds, μέσω της εξέτασης της ενασχόλησής της με τη μορφή του Ρήγα, και η ειδικότερη ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου, ιδωμένη μέσα από το πρίσμα του φεμινιστικού φιλελληνισμού. Έπεται το αγγλικό κείμενο της βιογραφίας της Edmonds για τον Ρήγα (σ. 61-124), μαζί με τις συμπληρωματικές σημειώσεις (σ. 125-130) της συγγραφέως για κάποια ιστορικά πρόσωπα: στην έκδοση του κειμένου έχει γίνει ο απαραίτητος τυπογραφικός εκσυγχρονισμός από την επιμελήτρια. Στη συνέχεια, υπάρχουν μερικά διευκρινιστικά και βιβλιογραφικά «Σχόλια» (σ. 131-138) της Γκότση πάνω σε συγκεκριμένα χωρία του αγγλικού κειμένου, τα οποία λειτουργούν βοηθητικά τόσο για την ανάγνωση όσο και για την περαιτέρω έρευνα. Το «Παράρτημα» (σ. 139-145) περιλαμβάνει μια ανέκδοτη και υπομνηματισμένη από την επιμελήτρια επιστολή της Edmonds προς τον Δ. Βικέλα, με την οποία απαντά σε σχετικά σχόλιά του για την εργασία της, και ένα ποίημα της βικτωριανής λογίας για τον Ρήγα, δηλωτικό της ιδεολογικής της στόχευσης –και τα δύο στην αγγλική γλώσσα του πρωτοτύπου. Τέλος, ακολουθεί το απαραίτητο γενικό ευρετήριο (σ. 147-159), ενώ η συνολική έκδοση διακρίνεται για τη σύγχρονη τυπογραφική της αισθητική.

Την περίπτωση της Edmonds σαφώς λίγοι μελετητές γνωρίζουν, ωστόσο η Γκότση την έχει συστηματικά αναδείξει και την έχει καταστήσει κεντρικό πρόσωπο αρκετών εργασιών της.³ Από αυτήν την άποψη, η τριβή της επιμελήτριας με το συ-

1. Πρβλ. George Toliaς, «The resilience of Philhellenism», *The Historical Review / La Revue Historique* 13 (2017), σ. 51-70 για μια κριτική επισκόπηση του φαινομένου στη διάρκεια του 19ου αιώνα.

2. Οι αριθμοί σελίδας εντός του κυρίως κειμένου παραπέμπουν στην παρουσιαζόμενη έκδοση.

3. Ενδεικτικά, βλ. Γεωργία Γκότση, «Elizabeth Mayhew Edmonds: Η ελληνική πεζογραφία στην αγγλική μεταφραστική σκηνή», *Σύγκριση / Comparaison / Comparizon* 25 (2015), σ. 23-60. «H E. M. Edmonds και ο αθηναϊκός περιοδικός τύπος», *Μικροφιλολογικά* 41 (2017),

νολικό έργο της βικτωριανής συγγραφέως αποτελεί ένα αναμφισβήτητο τεκμήριο της επισταμένης εργασίας, την οποία μας προσφέρει μέσω της εν λόγω έκδοσης, καθώς θέτει καίρια ερευνητικά ζητήματα αναφορικά με την ειδικότερη περίπτωση του ζεύγους Edmonds – Ρήγγα, αλλά, παραλλήλως, προωθεί τη συζήτηση πάνω σε ευρύτερα πολιτισμικά φαινόμενα του 19ου αιώνα, τα οποία συνομιλούν με τη διεθνή βιβλιογραφία.

Σε πρώτο επίπεδο, η έρευνα της Γκότση εντάσσεται σε ένα πλαίσιο πρόσληψης της μορφής του Ρήγγα, πεδίο το οποίο έχει εν μέρει διερευνηθεί και από προγενέστερες μελέτες, οι οποίες παρακολουθούν τις «τύχες» του ήρωα σε μια διευρυμένη χωροχρονική προοπτική.⁴ Η εστίαση στον ύστερο 19ο αιώνα και το αγγλοσαξωνικό πλαίσιο επιτρέπει στην επιμελήτρια την εμβάθυνση όσο και την ανάσχυση στην επιφάνεια στοιχείων διαπλεκόμενων, τα οποία συγκροτούν δίκτυα λόγων και πρακτικών. Προς αυτήν την κατεύθυνση, η Γκότση θεωρεί ορόσημο την εκατονταετηρίδα της Γαλλικής Επανάστασης, η οποία συμπίπτει με την εξέγερση στην Κρήτη το 1889. Τα δύο αυτά γεγονότα υποστηρίζει ότι αναθέρμαναν το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον αφ' ενός μεν για την Ελληνική Επανάσταση και αφ' ετέρου για το ιστορικό της υποκείμενο, σε συνδυασμό, μάλιστα, και με τις τρέχουσες τότε επιστημονικές ζητήσεις για τις απαρχές των ευρωπαϊκών γλωσσών, του πολιτισμού και της ταυτότητας των νεότερων Ελλήνων. Καρπός, μεταξύ άλλων, αυτών των διασταυρώσεων είναι το βιογραφικό πορτραίτο το Ρήγγα από τον Philip Barnes και τα ποικίλα δημοσιεύματα της Edmonds.

II. Ο «Τυρταίος της Νέας Ελλάδας»

Αναφορικά με το πρώτο, την υπόδειξη του οποίου πρέπει να πιστώσουμε στην Γκότση, έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι ο Barnes, φιλοτεχνώντας μια συλλογική βιογραφία στο έργο του *Martyrs of Freedom; or, Struggles for National Liberty* (1889), προσπαθεί, δομώντας τα αντίστοιχα κεφάλαια, να συστοιχίσει τον Ρήγγα προς άλλους μαχητές, οι οποίοι πάλεψαν, ο καθένας σε διαφορετικό χώρο και χρόνο, για την (εθνική, θρησκευτική ή φυλετική) ελευθερία. Ο συμπλησιασμός του Sir William Wallace με τον Abraham Lincoln και του Toussaint Louverture με τον Robert Emmet παράγει ένα πλαίσιο στο οποίο ο Ρήγγας εγκλειμνίζεται σε ένα διαχρονικά επαναστατικό σύμπαν και γίνεται ένα exemplum επαναστάτη, πατριώτη και ποιητή, του οποίου το παμβαλκανικό και, σε τελευταία ανάλυση, διεθνιστικό πρόταγμα τον εντάσσει στη χορεία των μαρτύρων της ελευθερίας, τον καθιστά εξεγερσιακό σύμβολο εναντίον της καταπίεσης και τον αναβιβάζει στη σφαίρα των πρωτεργατών μιας εθνικής αφύπνισης, η οποία νοηματοδοτείται και ex contrario, δηλαδή από την αντίθεσή της προς τη «βαρβαρότητα» της οθωμανικής εξουσίας.

σ. 7-13. «Letters from E. M. Edmonds to Nikolaos G. Politis», *Byzantine and Modern Greek Studies* 41/2 (2017), σ. 254-277. «Edmonds, Elizabeth Mayhew», στην ψηφιακή εφαρμογή και βάση δεδομένων του ερευνητικού προγράμματος «Πολιτισμικοί διαμεσολαβητές, ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Γαλλία και τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, 1830-1974», ΕΙΕ/ΠΕ & Γαλλική Σχολή Αθηνών: <http://mediators.anavathmis.eu/record/?id=3> (προσπέλαση: 22.8.2021), όπου συνολικό εργοβιογραφικό σημείωμα της λογίας.

4. Βλ. από στο υπό συζήτηση βιβλίο, σ. 13, σημ. 6, όπου συγκεντρωτική βιβλιογραφία.

Όπως εύστοχα παρατηρεί και η Γκότση, η συμβολοποίηση του Ρήγγα δεν γίνεται εν κενώ, καθώς αναφορές στο πρόσωπό του, υπό τις πολλαπλές του ιδιότητες, εμφανίζονται από νωρίς, τόσο στο βρετανικό όσο και στο αμερικανικό πλαίσιο. Αυτή, μάλιστα, η διαδικασία, η οποία προλειαίνει το έδαφος για τη μετατροπή του Ρήγγα σε σημαίνον, θα είχε ενδιαφέρον να αναπτυχθεί από την επιμελήτρια σε μεγαλύτερη έκταση, προκειμένου να σκιαγραφηθεί μια γενεαλογία, έστω *grosso modo*, όχι της δεξίωσης αλλά κυρίως της ιδεολογικής χρήσης από τις ποικίλες αναγνωστικές ή άλλες κοινότητες.

Το βιογραφικό πορτραίτο του Barnes, αντλώντας από τον Κ. Νικολόπουλο και τον Χρ. Περραιβό, κάνοντας αναφορές στα πολεμικά άσματα του Ρήγγα και, ως εικόνα, παραλληλίζοντας τον Νεοέλληνα προς τον ομόλογό του Τυρταίο της αρχαιότητας, αποτελεί ένα «αδιερεύνητο επεισόδιο πρόσληψης του Ρήγγα στον αγγλοσαξωνικό χώρο του ύστερου 19ου αιώνα» (σ. 13), όπως παρατηρεί και η επιμελήτρια.

III. Το πάνθεον των ηρώων

Αναφορικά με τη δραστηριότητα της Edmonds, η ερευνητική σκαπάνη της Γκότση έριξε φως σε μια σειρά κειμένων της βικτωριανής λογίας, τα οποία έχουν ως κεντρικό θέμα τους αγωνιστές της Επανάστασης. Η επιμελήτρια εστιάζει το ενδιαφέρον σε κείμενα, τα οποία αφ' ενός στοιχειοθετούν την ενασχόληση της Edmonds με την Επανάσταση και αφ' ετέρου λειτουργούν επικουρικά, προκειμένου να διακρίνουμε τόσο το φιλελληνικό ενδιαφέρον της όσο και τη στόχευση της βιογραφίας της για τον Ρήγγα.

Η Edmonds στα 1889 δημοσιεύει ένα άρθρο στο *Women's Penny Paper* με θέμα τις Ελληνίδες και εστιάζει στη νεότερη εποχή, μνημονεύοντας το αγωνιστικό παράδειγμα των Σουλιωτισσών, των Μεσολογγιτισσών, της Μπουμπουλίνας και της Μαντώ Μαυρογένους. Την ίδια εποχή, μάλιστα, στις συμπληρωματικές σημειώσεις της στη βιογραφία του Ρήγγα, σκιαγραφεί το πορτραίτο της τελευταίας αγωνίστριας, ενώ το άρθρο της στο *The Woman's World* (1890) έχει ως κεντρικό πρόσωπο την Μπουμπουλίνα. Όπως γίνεται κατανοητό, η Edmonds έχει μια αρκετά σαφή θέση για τις γυναίκες εντός ιστορικού χρόνου, προβάλλει μια αγωνιστική προοπτική και, όπως σχολιάζει και η Γκότση, η δραστηριότητά της κινείται σε ένα φεμινιστικό πλαίσιο χειραφέτησης.

Σε μεθοδολογικό επίπεδο η επιμελήτρια φροντίζει να δώσει τα απαραίτητα στοιχεία, προκειμένου να κατανοήσουμε το πάγιο ενδιαφέρον της Edmonds για την Ελλάδα, μέσω ακριβώς αυτών των παράλληλων ιστοριών δημόσιας παρέμβασης. Προκειμένου, μάλιστα, να εμπλουτίσει τον καμβά και να αποτυπώσει τις εκ των έσω διεργασίες του λογοτεχνικού και εκδοτικού πεδίου, δίνοντας παράλληλα επιπλέον στοιχεία για την Edmonds, η Γκότση εκτυλίσσει το νήμα της συνεργασίας της λογίας με τον εκδότη Thomas Fisher Unwin για την κυκλοφορία μιας συντομυμένης μετάφρασης των απομνημονευμάτων του Θ. Κολοκοτρώνη (1892). Μέσω ανέκδοτου αρχαιικού υλικού, της ανάδειξης της συμβολής του Ι. Γεννάδιου όσο και του Βικέλα στην έκδοση, η Γκότση προχωρά στην ανασύσταση του πλαισίου και προβάλλει τις δυναμικές του πεδίου. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι ότι η επιμελήτρια θέτει επί τάπητος πολλές πτυχές, οι οποίες παραμετροποιούν το εγχείρημα της Edmonds, εμφανίζοντας τον πολλαπλό χαρακτήρα του.

IV. Το ενδιαφέρον της Edmonds για τον Ρήγα

Πέρα όμως από το πάγιο ενδιαφέρον της Edmonds για την Επανάσταση, η Γκότση pas à pas χτίζει την εικόνα της βικτωριανής συγγραφέως ως εκείνης που συστηματικά καθιέρωσε μέσω του λόγου της τον Ρήγα στο βρετανικό αναγνωστικό κοινό. Η επιμελήτρια εντοπίζει και κριτικά αποτιμά μια σειρά κειμένων της Edmonds, στα οποία κάνει την εμφάνισή του ο Ρήγας: ένα πρωτόλειο άρθρο της για την ποίηση της νεότερης Ελλάδας (1881), ένα ποίημα για τον Ρήγα (1883), το οποίο παρεκβατικά αλλά επιτυχώς συγκρίνεται με ένα προγενέστερο, ομόλογό του (1826), της ομοτέχνου της Elizabeth Barrett Browning, μια αναφορά σε κατοπινότερο μυθιστόρημα (1894) της Edmonds και μια περιληπτική σκιαγράφηση του Ρήγα σε ένα άρθρο της (1888) πάλι για τους Έλληνες ποιητές. Η αποκαλυπτική για τη συνάφειά μας αυτή οικοδόμηση της γενεαλογίας του Ρήγα, έχει πολλαπλό ενδιαφέρον, εφ' όσον τα εν λόγω κείμενα πλαισιώνουν την ερμηνευτική πρόταση της Γκότση σχετικά με τη βιογραφία του Θεσσαλού από την Edmonds, αποτυπώνουν τον διαμεσολαβητικό ρόλο και το φιλελληνικό ενδιαφέρον της βικτωριανής, προωθούν τη σύγκριση μεταξύ των κειμένων της Edmonds για τον Αγώνα και τους αγωνιστές γενικά με την ειδικότερη περίπτωση του Θεσσαλού επαναστάτη και φωτίζουν την ίδια τη διαδικασία, διά της οποίας η λογία σταδιακά επεξεργάζεται τη συστηματική συμβολοποίηση του Ρήγα στο βιογραφικό της πόνημα.

Η πρώτη αγγλική αυτοτελώς εκδομένη βιογραφία του Ρήγα από την Edmonds, το *Rhigas Pheraios. The Protomartyr of Greek Independence* (1890), το κείμενο του οποίου αναπαράγει η υπό συζήτηση μελέτη, δεν προσφέρει νέες πληροφορίες σχετικά με τον βίο του Ρήγα. Η σημασία του έργου έγκειται στη χειρονομία έκδοσής του, στη στόχευση και τη λειτουργία του εντός των δεδομένων συγκεκριμένων παραγωγής και κυκλοφορίας του. Η Γκότση έχει επίγνωση αυτών των στοιχείων και μεθοδικά διερευνά τις ιστοριογραφικές και ευρύτερα πολιτισμικές πηγές, προκειμένου να τεκμηριώσει αφ' ενός αυτήν τη θέση και να κινηθεί αφ' ετέρου πέρα από το κατώφλι της πρωτοτυπίας, με σκοπό να εντάξει στον επιστημονικό διάλογο, στον οποίο συμμετέχει, έννοιες και προοπτικές εξαιρετικά χρήσιμες στην έρευνα τόσο του συγκεκριμένου θέματος όσο και γενικότερα.

V. Ιστοριογραφία, διαμεσολάβηση, φιλελληνισμός και φεμινισμός

Η Edmonds, όπως και ο Barnes, υποστήριζε ότι η μορφή του Ρήγα είναι άγνωστη στο ευρύ κοινό. Θεωρούσε ακόμη ότι στα ιστοριογραφικά έργα των Thomas Gordon και George Finley η φιγούρα του «πρωτομάρτυρα» ήταν αρκετά σκιάδης και ότι το δικό της έργο, στηριγμένο στα γεγονότα, προσπαθούσε να αποκαταστήσει τον παραγνωρισμένο ηγέτη της Επανάστασης, τονίζοντας το ιδιοφυές πνεύμα του.

Δεν είναι τυχαίο, βεβαίως, το γεγονός ότι η Edmonds δεν χαρακτηρίζει ως ιστοριογραφικό το έργο της, αλλά προσχωρεί στο είδος της βιογραφίας, καθώς, ως γνωστόν, και υπακούοντας στα έμφυλα επιστημολογικά στερεότυπα, η ιστοριογραφία είναι είδος συγγραφής που προσιδιάζει στους άνδρες, ενώ η βιογραφία, λόγω της συγγενείας της με τη λογοτεχνία, μπορεί να γραφτεί και από γυναίκες, αφού muta-

tis mutandis εντάσσεται στα όρια της «ελαφράς» φιλολογίας. Παρά ταύτα, η χειρονομία είναι κατ' ουσίαν ιστοριογραφική, ενώ η Edmonds μέσω αυτής της ιστοριογραφικής αποκατάστασης επιχειρεί την παρέμβαση σε μια ανδροκρατούμενη ιστορική όσο και δημόσια σφαίρα: ερανίζεται, διασκευάζει, διανθίζει, αναδιατάσσει και αναμορφώνει τον λόγο των ανδρών ιστοριογράφων και των από ανδρικά χέρια γραμμένων πηγών της (Ν. Γ. Πολίτης, Χ. Περραιβός, Κ. Σάθας, Τ. Gordon, G. Finley κ.ά.).

Η «αδισυγκρασιακή», όπως τη χαρακτηρίζει και η Γκότση, σχέση της βικτωριανής λογίας με τις πηγές, επιτρέπει τη σύνθεση ενός υβριδικού έργου, κατ' ουσίαν ιστοριογραφικού αλλά με έντονη την ιδεολογική χρήση της ιστορίας: η εθνορομαντική αντίληψη για τη γλώσσα και την παιδεία, η οποία εξεικονίζεται στο δίδυμο Ρήγας – Κορράης, συμπλέκεται με άλλα αφηγήματα,

τα οποία προβάλλουν την ανωτερότητα του ελληνικού (διάβαζε: ευρωπαϊκού) στοιχείου έναντι του «βάρβαρου» οθωμανικού, ενώ, παραλλήλως, δεν διστάζει να στηλιτεύσει την ευρωπαϊκή αδιαφορία για τα δεινά των υπόδουλων Ελλήνων.

Αντλώντας τα μεθοδολογικά της πρότυπα από τον Thomas Carlyle και τον Samuel Smiles, όπως υποδειγματικά αναπτύσσει η Γκότση στην εισαγωγή της στο έργο, η Edmonds αρδεύει από δύο διαφορετικές κατευθύνσεις της βρετανικής βιογραφικής παράδοσης: από τη μια πλευρά ο Ρήγας ως πνευματικός ταγός πρέπει να εξυμνηθεί, ενώ από την άλλη, επειδή ακριβώς είναι ιστοριογραφικά παραγνωρισμένος, αν και συνέβαλε τα μέγιστα στην Επανάσταση, πρέπει να έρθει στο φως η ζωή του, προκειμένου –και στις δύο περιπτώσεις– να αποτελέσει ένα πρότυπο δράσης και ηθικής.

Η αξιοποίηση της βιογραφικής αυτής παράδοσης, σε συνδυασμό με το βαρύνον πολιτισμικό κεφάλαιο που αντιπροσωπεύει ο Γεννάδιος, στον οποίο αφερώνεται η έκδοση, του status που η Edmonds είχε αποκτήσει από την ενασχόλησή της με τον πολιτισμό της σύγχρονης Ελλάδας, των προϋπαρχουσών αναφορών και της διακινούμενης περί τον Ρήγα γνώσης αλλά και της αφηγηματοποίησης που η βιογράφος επιχειρεί μέσω φιλελληνικών λόγων, δεδομένης και της ιστορικής συγκυρίας, βοήθησαν να αποδώσει καρπούς το βιογραφικό σχέδιασμα για τον Ρήγα. Ο τελευταίος συμβολοποιούνταν στο βρετανικό πλέον πλαίσιο ως ο πρωτομάρτυρας τόσο της Επανάστασης, εννοούμενης ως ένα ευρωπαϊκό γεγονός, ενάντια στην ανατολική τυραννία, όσο και ως εκείνος ο εθνεγέρτης ποιητής-πατριώτης που έδωσε τη ζωή του για την ελευθερία·

μετατρέπεται σε ένα σημάδι της «βίαιης πάλης που γεννά την ελευθερία» (σ. 54), όπως εύστοχα επισημαίνει η Γκότση· ενώ, τέλος, όπως κάθε εύχρηστο σημάδι, αποχωρίζεται από τα συγκείμενά του, ετίθετο εκτός ιστορικού χωροχρόνου, προκειμένου να γίνει η ίδια η μετωνυμία της ελευθεροφροσύνης κατά της δεσποτικής πολιτικής.

Μέσω αυτής της χειρονομίας η Edmonds παρενέβη στη δημόσια βρετανική σφαίρα της εποχής της και υπενθύμιζε στο βικτωριανό ακροατήριό της ότι τότε ήταν η εποχή για νέους αγώνες, ότι ο «εχθρός των καταπιεστών και κήρυκας της ισότητας Ρήγγας μπορούσε να αποτελέσει ηθικό πρότυπο για κάθε φιλελεύθερο Βρετανό και να γίνει σηματοδότης δικών του αιτημάτων» (σ. 56).

Η εναλλακτική ιστοριογράφηση που πρότεινε η Edmonds, διηθημένη μέσω της πολιτισμικής αφομοίωσης, έρχεται να υπενθυμίσει τον καθοριστικό ρόλο πολλών (αφανών εν μέρει ακόμη) γυναικών τόσο στην πολιτισμική διαμεσολάβηση όσο και στο φιλελληνικό φαινόμενο. Από τους φιλελληνικούς ευρωπαϊκούς συλλόγους κυριών της επαναστατικής περιόδου μέχρι τις μεμονωμένες και εξέχουσες περιπτώσεις φιλελληνίδων του ύστερου 19ου αιώνα, η γυναικεία δραστηριότητα αναδεικνύεται ως καθοριστικής σημασίας στη δημιουργία ενός εναλλακτικού αφηγήματος, το οποίο σε καιρό και σε τόπο μεταβάλλεται, προκειμένου να εξυπηρετήσει διαφορετικές στοχεύσεις. Ακολουθώντας την επιδραστική μελέτη της Semele Assinder,⁵ η Γκότση με οξυδέρκεια και ζήλο διανοίγει σε στέρεη επιστημονικά βάση μια οδό ευκρινέστερη και σύγχρονη για τη μελέτη ενός ιδιάζοντος και άξιου προσοχής φαινομένου –του φεμινιστικού φιλελληνισμού. Η Edmonds, μέσω του λόγου της και της δημόσιας παρουσίας της σε φεμινιστικούς κύκλους και έντυπα επιζητεί την ορατή συμπερίληψή της στη δημόσια σφαίρα, εκπροσωπώντας το φύλο (όσο και την τάξη, βεβαίως), στο οποίο ανήκει. Προωθεί κατ' αυτόν τον τρόπο τα φεμινιστικά αιτήματα της εποχής της μέσα από ποικίλα πρίσματα και πολλαπλές διαδικασίες με στόχο την αναδιαπραγμάτευση και περαιτέρω κατοχύρωση των γυναικείων δικαιωμάτων. Στη διασταύρωση της ιστοριογράφησης, της πολιτισμικής διαμεσολάβησης και του φιλελληνισμού αναστοχάζεται γύρω από το φύλο της –μόνο έτσι εξ' άλλου ο Ρήγγας θα μπορούσε να είναι για εκείνη ένας φιλελεύθερος αδελφός, εραστής και φίλος.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ

Ελένη Μπενέκη (επιμ.), *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα. 200 χρόνια Ιστορίας. Προκλήσεις και προοπτικές*, Τράπεζα Πειραιώς, Αθήνα 2021, 361 σ.

Ο συλλογικός τόμος *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα. 200 χρόνια Ιστορίας. Προκλήσεις και προοπτικές*, ο οποίος εκδόθηκε από την Τράπεζα Πειραιώς και τον επιμελήθηκε επιστημονικά η Ελένη Μπενέκη, αποτελεί το αντικείμενο αυτής της βιβλιοκρισίας. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους η γεωργία αποτέλεσε τον κλάδο, γύρω από τον οποίο οργανώθηκαν σε μεγάλο βαθμό η κοινωνική και οικονομική

5. Semele Assinder, *Greece in British Women's Writing (1866-1915)*, αδημ. διδακτορική διατριβή, University of Cambridge, Καίμπριτζ 2012.